

Klassisk retorikk og kognisjon III: Ironi

Hei, og velkommen til videoserien om «klassisk retorikk og kognisjon!» Mitt navn er Silvio Bär, og jeg er professor i klassiske språk (gresk) ved Universitetet i Oslo. Formålet med denne videoserien er å forklare tradisjonelle konsepter innenfor klassisk retorikk (gresk og romersk) i lys av moderne kognitiv vitenskap.

I denne videoen kommer jeg til å snakke om *ironi* – Ironi er noe vi alle kjenner til: vi bruker ironi og forstår ironi; likevel hender det at vi synes det er vanskelig å gi en tydelig definisjon av hva ironi faktisk er. La oss derfor starte med et eksempel:

Forestill deg at et barn mister en stabel med oppvask, og dermed knuser alle tallerkenene i tusen biter. Barnets forelder kommenterer hendelsen ved å si: «Fantastisk, du er et geni!» Dette er et typisk eksempel på ironi, for forelderen mente åpent det motsatte av det han faktisk sa.

Den ironiske kommentaren fungerer derimot bare hvis barnet forstår den virkelige beskjeden: barnet må forstå uoverensstemmelsen mellom det som ble sagt, og det det faktisk betydde. Små barn forstår normalt ikke ironi enda, så, avhengig av barnets alder, kan forelderen ende opp med å oppnå det motsatte av det som var intendert: barnet kan komme til å føle seg som et geni, og kommer kanskje til å knuse flere tallerkener med vilje i fremtiden!

Vi kan dermed definere «ironi» som følgende: Ironi er en måte å intensjonelt si det motsatte av det man faktisk mener – med en intensjon om at den faktiske meldingen blir forstått. Hvis mottakeren av en ironisk melding ikke forstår ironien, er den meningsløs.

Eksempler slik som den som nettopp ble presentert, er basert på uoverensstemmelsen mellom det som blir sagt og det man faktisk mener. Denne formen for ironi kalles verbal ironi. Det finnes også 'situasjonsironi'. Der ligger ikke avviket på det verbale nivået, men på handlingsnivået.

La oss vende tilbake til de eldgamle røttene til ordet og konseptet «ironi»! Ordet «ironi» kommer fra gammelgresk: «Eironeia». «Eironeia» blir normal oversatt til «dissimulasjon», «underdrivelse» og «hånlig beskjedenhet».

Som begrep har «eironeia» sin plass i antikkens retorikk: romeren Quintilian, forfatter av «Talerens utdannelse» nevner at ironi kan bli gjenkjent gjennom tonen og kroppsspråket til den som taler. Quintilian gjør det dermed klart at selv om ironi skjer på et verbalt nivå, så kan ikke-verbale tegn avgjøre hvorvidt den ironiske undertonen til beskjeden blir forstått.

Vi kan selvfølgelig ikke reise tilbake i tid og høre på talene til Demosthenes og Cicero for å finne ut av hvordan de formidlet ironi, men vi kan lese talene og forsøke å avsløre spor

av ironi der. Talene til den romerske oratoren Cicero er faktisk fulle av ironi.

Jeg siterte nettopp et eksempel fra talen «On the Consular Provinces». I denne talen anklager Cicero fienden sin – politiker og general Aulus Gabinius – for korrupsjon. I denne konteksten, kaller Cicero Gabinius for en «fremragende general».

På grunn av alle de tunge anklagende som Cicero har reist mot Gabinius, er det klinkende klart at han mener det stikk motsatte av det han sier, og at han anser Gabinius for å være alt annet enn en «framragende general»; og selvfølgelig forventer han at publikummet legger merke til forskjellen mellom det han sier og det han mener.

Men hva er den retoriske effekten til ironi? Det er utvilsomt et visst kulturelt aspekt knyttet til bruken av ironi: visse kulturer og nasjoner (for eksempel den britiske) har et rykte på seg for å bruke ironi i større grad enn andre. Men det faktum at Cicero allerede for to tusen år siden brukte ironi i talene sine (ganske ofte), antyder at ironi har en retorisk effekt som er tverrkulturell.

Kognitiv vitenskap har gitt oss noen svar på dette spørsmålet. For det første har kognitive studier bekreftet det som Quintilian allerede hevdet, nemlig at forståelsen vår av ironi ikke kun avhenger av det verbale, men at den i like store grad er avhengig av ikke-verbale ledetråder.

For det andre har hjerneforskere også funnet ut at ironi aktiverer et nettverk av flere og forskjellige hjerneregioner, sammenlignet med det en saklig og ikke-ironisk uttalelse gjør. Dessuten aktiverer ironi også hjerneregioner som er spesielt ansvarlige for emosjonelle reaksjoner.

Så, sett fra denne vinkelen, er det selvsinnlysende hvorfor ironi blir brukt i taler og hvilke retoriske effekter den har. Retorikk er tross alt kunsten å overtale; og hvordan kan ikke det bedre oppnås enn ved å appellere til følelsene våre?

Naturligvis, Quintilian og Cicero visste ingenting om hjerneforskning, og de kunne ikke teste effekten av de retoriske figurene sine i et laboratorium. Men, de kunne teste den retoriske effekten til talene sine ute i praksis, og der ser ut til at de hadde en ganske god forståelse av ironiens effekter.

© Silvio Bär, 2021

Oversatt til norsk, 2024